

M. SCHMIEDEHELM

KESKMISE RAUAAJA AARELEIDE KAMBJAST

TARTU 1934

M. SCHMIEDEHELM

KESKMISE RAUAAJA AARELEIDE KAMBJAST

4694

TARTU 1934

KESKMISE RAUAAJA AARELEIDE KAMBJAST.

1932. a. suvel leiti kaks huvitavat aareleidu kivikalmest, mis asetseb Kambja khk. Paali talu maal kõrgemal künkal, nn. „Paalimäel“, otse Tartu-Kanepi maantee ääres, Tartust 18 km lõunasse. Kaevamisi toimetati Ülikooli Arkeoloogia Kabineti poolt Tartu Maavalitsuse teedeosakonna palvel, kes tahtis maantee õgvendamise otstarbeks saada vabaks riikliku kaitse alt osa seda kalmet. Kalme oli tublisti lõhutud, sest sellele oli kunagi varemini ehitatud maja, mille vundamendiks ja vahest muukski otstarbeks oli tarvitatud siitsamast kalmest võetud kive. Läks siiski korda kindlaks teha, et siin oli tegemist nähtavasti koguni kahe NE suunas pikerguse, paralleelselt asetatud kivikalmega, mis nii ehituse kui leidude poolest endid lasevad dateerida varemasse rauaaega. Neist põhjapoolne, mis meid üksinda siin huvitabki, oli, nagu harilikult selle aja kalmed, piiratud suurtest ritta asetatud põllukivide müüridest ja jagunes samal viisil kambritesse, mis olid omakorda täidetud väiksemate kivide ja mullaga (pilt 1). Väljaspool müüre nii N kui S poolt oli mõne meetri laiune ala täidetud õige väikeste, umbes rusikasuuruste kivimunakatega, mille hulgas leidis aga ka üksikuid kaunis suuri kive. Ühe säärase suure kivi all, kalme müürist umbes 0,75 m lõuna poole, oligi kahest kaelavõrust ja sõlest koosnev leid (I), kusjuures kaelavõrud olid pealiskikku ja sõlg nende sees. Ei ole mingit kahtlust, et need asjad olid maha maetud ühe korraga. Teine aareleid (II) asetses kalme müürist umb. 2,75 m põhja pool. Selle leiusuhetest väärib erilist tähelepanu asjaolu, et nende asjade mahamatmiseks oli kaevatud sügav auk läbi umbes 20 sm paksuse kultuurkihi, kuna asjad leiti umbes 1 m sügavuselt, kalme aluspõhja moodustavast kollasest liivast. Seetõttu jäigi leid alguses tähele panemata ja tuli ilmsiks alles hiljemini tee tegemisel, teemeistri hr. J u r s i juuresolekul, kes andiski maakonnavalitsuse kaudu leiu üle Arkeoloogia

Kabinetile. Leiud olid asetsenud kõik tihedalt koos ja olid algupäraselt vist mässitud kasetohtu või pandud kasetohüst torbikusse, sest mitmel ajal on külge jäänud orgaanilise aine jäänu-seid, mis prof. T. h. L i p p m a a lahkel määramisel osutusid kasetohuks.

Leiud koosnevad järgmisist esemeist:

I lei d :

1) Hõbedast k a e l a v õ r u jämenevate vaheliti-otstega. Ristlõige ümmargune. Otsad ilustatud rühmade kaupa asetsevate põiksoontega (Ark. K.¹ 3235:90; pilt 2:1).

2) Hõbedast k a e l a v õ r u vaheliti-otstega. Need on ristilõikes neljanurgelised, väänatud (tordeeritud); keskosa lõige ümmargune (Ark. K. 3235:91; pilt 2:2).

3) A m b s õ l g pronksist, labidakujulise jalaga. Sõle jalg, pea, kaare keskel olev neljakandiline plaat ning jala kitsam osa on kaetud õhukese hõbeplekiga, millel sisse pressitud ringikes-test ornament. Arvatavasti on samasugune pealistis olnud ka veel kaare ja jala vahelise nurga kohal. Kaar ilustatud põikjoontega (Ark. K. 3235:92; pilt 2:3).

II lei d :

1) Hõbedast k a e l a v õ r u jämenevate vaheliti-otstega. Ristilõige ümmargune. Otsel vöödiline ornament, kusjuures iga vööde koosneb põiksoontest, mis piiratud kummaltki poolt rea väikeste mügaratega. Viimase vöötme taga rida suuremaid kontsentrilisi ringikesi (Ark. K. 3235:235; pilt 3:1).

2) Hõbedast k a e l a v õ r u nagu eelmine, kuid natuke väiksem. Ornament erineb vaid selle poolest, et puuduvad kontsentrilised ringid ja vöötmeil on kaks rida mügaraid keskel ning kolm soont kummalgi äärel (Ark. K. 3235:236).

3) Hõbedast k ä e v õ r u, massiivne, kolmenurgelise lõikega, keskel peenelt soonestatud hari ja äärtel samasugune rant. Ots-

¹ Alljärgnevas on muuseumikogude märkimiseks tarvitatud järgmised lühendid: Ark. K. — Ülikooli Arkeoloogia Kabineti kogud; K — Kuresaare muuseumi kogud, mis deponeeritud Ark. K.-tti; ÕES — Õpetatud Eesti Seltsi kogud; EmKÜ — Eestimaa Kirjanduse Ühingu kogud Tallinas; Pärnu m. — Pärnu Muinasuurijate Seltsi muuseumi kogud; Paide m. — Paide muuseumi kogud.

tel ja keskkohas kontsentrilistest ringikestest, poolringikestest ja punktidest ornament (Ark. K. 3235:237; pilt 3:5).

4) Pronksist käevõru, massiivne, jämenevate, fatseteeritud otstega (nn. tümmikotstega). Keskosa löikes ümmarik. Ilustatud otstel ja otste ning keskosa ülemineku kohal ringikestega ning fatsettide äärtel rea väikeste kolmnurkadega (Ark. K. 3235:238; pilt 3:6).

5) Hõbedast ambsoolga tagasipainutatud jalaga, suur ja massiivne. Ilustatud peenelt soonestatud rõngakestega, mille vahel võrkornamendiga õhukest kuldcarda; kaar peenelt fatseteeritud, ping jämeneb keskele; telg rauast (Ark. K. 3235:329; pilt 3:4).

6) Hõbedast ambsoolga nagu eelmine, kuid väiksem. Rõngaste vahel olev kard mitte kullast, vaid hõbedast (Ark. K. 3235:240; pilt 3:2).

7) Hõbedast ambsoolga kõrge, kitsa kaare ja kolmenurgelise jalaga; kaare ja jala äärtel ornament peentest sisselöödud kolmnurkadest; jalal sellest sissepoole veel peen siksak-joon (3235:241; pilt 3:3).

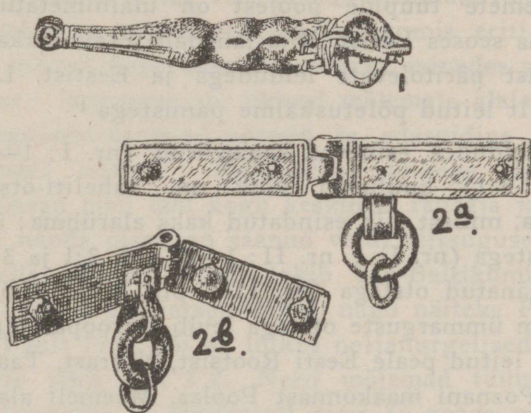
8) Vööosad pronksist: a) Pannal pika naastuga, mille laiemal osal reljeefne 8-kujuline punutist kujutav ornament; pikk kitsas osa lõpeb ümmarguse plaadikesena neediga. Pandla kaar moodustab eespool väljaulatuva noka, milles soon nõela jaoks. Nõel oli nähtavasti juba vanal ajal murdunud ja on seotud kaare külge hästi säilinud linase (?) niidiga (pilt 4:1). b) Vöönaast, koosnev kahest neljanurgelisest neetidega varustatud plaadikesest, mis ühendatud hingega. Plaadid äärtest ilustatud soontega. Ühe plaadi küljes plekiribast kand, milles suurem rõngas ja selles omakorda väike rõngas (pilt 4:2 a–b). c) Vöönaast nagu eelmine, kuid hinge kohal murdunud. Alumisel küljel nahajäänuseid. Eraldi veel plekiriba, sarnane eelmise naastu küljes oleva kannaga, ja 2 nahajäänust (Ark. K. 3235:242).

9) Spiraalsõrmus, pronksist, murdunud kahte ossa, 5 keerdu, kolmenurgelise löikega traadist, üks ots roostunud, teisel kuuseoksakujuline ornament. Ühes kohas näha äärel õige peeni soonekesi (Ark. K. 3235:243; pilt 3:7).

10) 4 pronksist spiraaltorukest, milles villase (?) nõöri

jäänuseid; 2 samasugust nööriäänust eraldi. Prl. H. Kurriku määramisel on see neljatahiline palmitud nöör 8 lõngaga (Ark. K. 3235: 244).

Tervikuna võttes kuuluvad need aareleiud nendega sarnanevate aareleidude rühma, milliseid seni avastatud mitmel pool Eestis ja mis dateeritud ümmarguselt a. 500 paiku p. Kr., s. o. rahvasterändamisaja esimesse poolde. Üks suuremaid ja tuntumaid

Pilt 4. 1 — Vööpännal ja 2 a—b — vöönaast Kambja Paali II aareleiust (II:8). — Umb. 2/3.

neist on 1911. a. Nõo khk. Kardla külas, Tartust mööda Emajõe umbes 13 km ülespoole leitud aare (Ark. K. 2415 a:1—7; b:1—11), mis sisaldas peale meie leidudega sarnanevate kaelavõrude, käevõrude ja ambsõlgede koguni ühe peenikese kullast kaelavõru väanatud otstega².

Pilistvere khk. Villevere külast leitud, Eesti Rahva Muuseumi kogudesse kuuluv hõbeleid (Ark. K. 2489:1—13) on avaldatud ERM Aastaraamatus I³. See leid erineb teistest selle poolest, et sisaldab peale tavaliste vaheliti-otstega kaelavõrude, ambsõle j. m. veel isesugust tüüpi haagi ja aasaga kinni käivaid kaelavõrusid. Samasugustest võrudest koosneb omakorda Põlva

² R. Hausmann, Der Depotfund von Dorpat, Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte, Berlin 1914, lk. 97 jj.

³ H. Moora, Hõbeaare Pilistverest, ERM ar I, lk. 110 jj.

khk. Viira asunduse maalt saadud leid (Ark. K. 1529:1—4), milles algupäraselt olnud 11 võru; neist on aga muuseumi saadud vaid neli. Suhteliselt väike aareleid on pärit Kuusalu khk. Uurilt (EmKÜ), mis sisaldab 2 hõbedast, fatseteeritud, vaheliti-ots-tega kaelavõru, ühe võru nagu pilt 3:1, ambsõle umbes nagu meie pild. 3:2, 4, ja ühe pronksist tümmikotstega käevõru. Hilisemasse rahvasterändamisaega kuuluvad aareleiud Helme khk. Humulist ja Vastseliina khk. Loosist võime siin jätta kõrvale.

Oma esemete tüüpide poolest on ülalnimetatud aareleiud kõige lähemas seoses Lätist, Riia lähedalt, Pļavniekkalnsi suurest laibakalmistust päritolevate leidudega ja Eestist, Lääne-Nigula khk. Kirimäelt leitud põletuskalme panustega⁴.

Kambja leidudes esinevad kaelavõrud (nr. I: 1—2, II: 1—2; pld. 2:1—2, 3:1) kuuluvad kõik nn. vaheliti-otstega kaelavõrude rühma, millest siin esindatud kaks alarühma: ümmarguste, vöödiliste otstega (nr. I: 1, nr. II: 1—2; pld. 2:1 ja 3:1) ja neljanurgeliste väänatud otstega (nr. I: 2, pilt 2:2). Esimesena mainitud alarühm ümmarguste otstega levib Euroopas õige laialdasel alal: neid on leitud peale Eesti Rootsist, Norrast, Taanist, Põhja-Saksamaalt, Poznani maakonnast Poolas, Meemeli alalt, Leedust, Lätist ja Soomest — seega tervest Läänemeremaade piirkonnast⁵. Nende võrude algkoduks peetakse enamasti Skandinaaviat⁶, kus nad (nagu Põhja-Saksas) esinevat kullast ja eriti rikkalikult orneerituina. Meie võrudega sarnaneva tüübi kõrval leidub seal ka veel teine, arvatavasti hilisem tüüp, mis koosneb kahest aasade abil ühendatud poolest, olles seega liikuvam ja tarvitamisel mõnu-

⁴ Hausmann, *op. cit.*, lk. 111; M. Schmiedehelm, Der Fund von Kirimäe in Estland, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXXV:1, lk. 3 jj.

⁵ Vt. G. Kossinna, Der goldene Halsring von Peterfitz bei Kolberg in Hinterpommern, Mannus IX, lk. 101 jj.; M. Ebert, Neuerwerbungen des Prussia-Museums, Sitzungsber. d. Altertumsgesellschaft Prussia XXIV, lk. 154 jj. Lätisse puutuv materjal on siin ja edaspidi hangitud teosest: H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. I, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused XXV, Tartu 1929. Ka on prof. H. Moora lahkesti andnud kasutada nimetatud töö II osa käsikirja, milles ühenduses Pļavniekkalnsi ja teiste varasema keskmise rauaaja Läti leidudega käsitellakse ka Eesti vastavat ainekku.

⁶ Ebert, *op. cit.*, lk. 159 jj. Moora, ERMAr I, lk. 114.

sam. Rootsi teadlane Ekholm⁷ on avaldanud arvamise, et keskmise rauaaja vaheliti-otstega kaelavõrud on välja arenenud teatavaist varema rauaaja kaelavõrudest, millel samuti üle ulatuvad, kuid alt lamedad, pealt harjaga varustatud ja loomapea-kujuliselt lõppevad otsad, ja et see areng oleks toimunud Ida-Baltikumis, kus tõepoolest leidub teatavaid vahevorme, millel ühiseid jooni nii ühe kui teise rühmaga. Tema teooria vastu räägib aga jämenevate otstega kaelavõrude skandinaaviapärase ornament, ja seetõttu ei saa veel pidada küsimust lõplikult lahendatuks. Igatahes on need võrud Ida-Baltikumis, eriti Lätis, kodenud samal määral nagu Skandinaaviaski, esinedes siin hõbedast ja seal kullast. Seejuures on ühised mõlemale alale just lihtsamad, tüpoloogiliselt varemad vormid ja edaspidine areng läheb kummalgi maal iseteed. Ümmarguse lõikega vaheliti-otstega kaelavõrud elavad meil läbi kogu keskmise rauaaja ja nooremalgi rauaajal, kus nende otsad on saanud veidi teissuguse kuju ja ornamentide. Selle rühma kõrval tekib Ida-Baltikumis kaks uut rühma, millel otsad kas fatseteeritud, nagu näiteks Pilistvere võrul ERMAr I pilt 77:4, või on lõikes neljanurgelised ja tordeeritud nagu meie võru pilt 2:2. Need mõlemad tüübid puuduvad täiesti Skandinaavias ja Saksamaal ning on seega puht idabaltipärased.

Eestis esinevad Kambja võrudele vastavad võrud nii aare- kui kalmeleidudes. Neid nägime Nõo Kardla, Pilistvere Villevere ja Kuusalu Uuri aareleidudes. Surnu panustena nad esinevad Lääne-Nigula Kirimäe leius. Üks ümmarguste otstega kaelavõru katkend on leitud Saaremaalt (K. 85:49) ilma lähemate leiuteadeteta. Sagedamini kui Eestist on neid võrusid nii ümmarguste, fatseteeritud kui ka tordeeritud otstega leitud Lätist, kus neid on peaaesjalikult Pļavniekkalnsi kalmistust (kokku 13 tükki) ja mujalt Põhja- ja Lääne-Lätist — Valmiera, Cēsise, Riia, Jelgava, Ventspils ja Liepāja maakondadest. Kõige idapoolsemad neist on üks võru Praulienast, Madona maakonnast, ja 6 võru sama maakonna Vestienast hiljuti leitud aareleiust (prof. H. M o o r a teate järgi). Ei ole kahtlust, et need võrud ongi meile tulnud Lääne-Lätist Põhja-Läti kaudu.

⁷ G. Ekholm, Folkvandringstidens guldringar, Fornvännen 1918, lk. 53 jj.

Sama teed võime kindlaks teha ka mitme teise meie aareleidudes esineva tüübi suhtes.

Kolmenurgelise lõike ja harjaga käevõrusid nagu meie nr. II: 3 (pilt 3:5) kuulub 4 hõbedast eksemplari Nõo Kardla aareleidu. Pronksist on üks säärane võru Pilistvere Villevere leius, ning kalmeleidudena on neid mitu tükki Lääne-Nigula Kirimäe leius, edasi Lüganuse khk. Sakalt (Ark. K. 2508:8), Jüri khk. Kurnalt (EmKÜ), Kadrina khk. Ojaveskilt (2 eks. EmKÜ) ja Anna khk. Purdilt (Paide m.). Valdavam enamus on neid leitud aga jällegi Lätist, esikohal Plavniekkalnsist (20 tükki), siis kaunis arvukalt Zemgale kalmetest (Jelgava, Tukumsi ja Kuldiga maakonnast), Kuramaalt, Põhja- ja Kesk-Lätist. Ida-Lätis nad puuduvad. Nende tee Eestisse on siis samasugune nagu kaelavõrudelgi.

Katümmikotstega (pilt 3:6) käevõrude levik pakub suurtes joontes sama pildi. Esinedes Eestis küll ka aareleidudes (Nõo Kardla ja Kuusalu Uuri leius), on see samuti kaunis harilik ese kalmeleidudes; peale Lääne-Nigula Kirimäe leiu on leitud fatseteeritud otstega võrusid veel Haljala khk. Essust (EmKÜ), Kadrina khk. Ojaveskilt [EmKÜ], Viru-Nigula khk. Padalt (Ark. K. 2655:299), Kaarma khk. Eiklast (ÕES 1397:1), Peetri khk. Kahalast (Paide m.), ja lõike poolest natuke erinevaid Järva-Jaani khk. Kuusnalt (EmKÜ), Viru-Nigula khk. Kunda Mikumaalt (Ark. K. 2643:117), ja Rannu khk. Verevi kl. Läätsalt (Ark. K. 2766:74). Lätis on nimetatud fatseteeritud tümmikotstega võrude poolest eriti rikas jällegi Plavniekkalnsi kalmistu (10 eksemplari), edasi on neid rohkesti Riia, Cēsise, Jelgava, Liepāja maakonnas ning üksikuid ka enam ida pool — Madona, Jēkabpilsis ning üks arvatavasti ka Daugavpilsis maakonnast.

Kui kaela- ja käevõrusid esineb Eesti keskmise rauaaja leidudes võrreldes Lätiga harvemini, näeme sõlgede suhtes just vastupidist pilti.

Suured, massiivsed, rõngaste ja võrkornamendiga karraga kaunistatud ambisõled (pld. 3:2,4) on kõige tüüpilisemaid esemeid meie keskmise rauaaja aareleidudes, esinedes Nõo Kardla, Pilistvere Villevere ja Kuusalu Uuri leidudes ning puududes vaid Põlva khk. Viira leius, mis oma iseloomu poolest üldse erineb teistest. Oma algupära on need sõled saanud Ida-Preisist,

eriti Fischhauseni maakonnas, kus juba kolmandast sajandist peale esineb rõngastega kaunistatud ambsõlgi. Need erinevad aga tunduvalt meie kõnesolevatest sõlgedest rõngaste rühmituse kui ka mitme muu tunnuse poolest. Keskmisel rauaajal muutuvad need sõled vastavalt üldisele stiili tendentsile massiivsemaks ning omavad tüüpilist kaunistist võrkornamendiga karra näol nüüd alati paarikaupa asetatud rõngaste vahel. See sõletüüp on aga siirdunud rohkem itta — Meemeli alale ja selle piiril olevatesse Ida-Preisi maakondadesse⁸, ning sealt edasi Leedusse, Lätisse ja Eestisse. Siiski ei sarnane Läti ja Eesti ambsõled täiel määral Ida-Preisi ja Leedu omadega, olles üldiselt sihvakamad ja omades laia, lameda, pikuti soonestatud kaare asemel suhteliselt kitsast kaart. Eestis ja Lätis on neid sõlgi nii pronksist (enamasti kalmeleidudes) kui ka hõbedast; võib tähele panna, et neid kaunistav võrkornamendiga kard (mõnikord ka rõngad) tehakse sageli astme võrra hinnalisemast metallist, kui sõlg ise: pronkssõlgedel hõbedast, hõbesõlgedel — kullast. Eestis on neid sõlgi leitud õige mitmest kohast: Lüganuse khk. Jäbaralt (Ark. K. 2604:479) ja Mallast (Moskva Ajaloo-Muuseumis), Rakvere khk. Reinapilt (Ark. K. 2488:7), Anna khk. Purdilt (Paide m.), Kadrina khk. Ojaveskilt (EmKÜ) ja Vändrast (Pärnu m.); need sõled on tüpoloogiliselt natuke varasemad kui meie sõled pld. 3:2, 4; päriselt meie sõlgedega sarnanevad aga sõled Nõo Kardla ja Pilistvere Villevere aareleidudes ning üks sõlg Anna khk. Purdi kalmest (Paide m.). Vist oli sama tüüpi vähemalt 1 sõlg ka Lääne-Nigula Kirimäe leius, millest säilinud ainult kaare katkend (Ark. K. 2509:10), kuna teine katkend sealtsamast (Ark. K. 2509:11) kui ka Kuusalu Uuri aareleiu sõlg osutavad sugulust Meemeli ala sõlgedega. Ühest Kadrina Ojaveski kalmest päritolevast sõlest on säilinud vaid kuldkaaraga nupp.

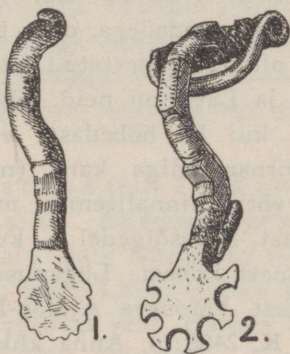
Lätis on eesti keskmise rauaaja rõngastatud ambsõlgedele vastavaid eksemplare leitud vaid kaks: Cēsise maakonna Stran-test ja juba korduvalt nimetatud Pļavniekkalnsi kalmistust.

Olgugi et neid sõlgi seega arvuliselt esineb Eestis tublisti rohkem kui Lätis, peab prof. H. M o o r a oma ülalnimetatud „Die Eisenzeit in Lettland“ II osa käsikirjas selle rühma tekkimisko-

⁸ Nende Ida-Preisi sõlgede arengu ja leviku kohta vt. N. Å b e r g, Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit, Uppsala 1919, lk. 12 jj.

haks siiski Lääne-Läti Zemgale maakonda, kus keskmisel rauaajal üldiselt tekib palju uusi vorme ja kust levib tugev kultuurivool Eestisse.

Päritolu ja leviku poolest sarnaneb siinkäsiteldud sõletüübiga ka teine Kambja leidudes esindatud tüüp — labidakujulise jalaga ambsõlg nr. I: 3, pilt 2: 3. Need sõled põlvnevad samuti ühest Ida-Preisi ambsõlgede tüübist, mis lõpevad nn. „tähekujulise“ jalaga (vt. pilt 5:1). Ka nende vanemate vormide levimispiirkonnaks on Ida-Preisi Samlandi ala, kuna tüpoloogiliselt

Pilt 5. Tähekujulise jalaga ambsõlgi: 1 — Avinurme khk. Piilsist (Ark. K. 2719: 2) ja Lügānuse khk. Jäbaralt (Ark. K. 3172: 77). — Umb. $\frac{1}{2}$.

nooremad siirduvad jällegi Ida-Preisi kirdepoolsetesse maakondadesse ja Meemeli alale⁹, ning sealt edasi. Siingi võib tähele panna, et Eesti ja Läti sõlgede areng läheb iseteed. Nimelt on (ka Ida-Preis) mõnel sõlel sakkide vahed mitte teravad, vaid natuke ümmarikud, seejuures sakid ise on kaunis pikad. Eesti-Läti alal hakkavad sakkide ääred kaarduma sissepoole, nii et otasad vastastikku lähenevad (pilt 5:2). Viimaste kokku kasvades tekibki „labidakujulise jalaga“ sõlg, nagu meie joon. 2:3, mille jalas olevad augud on viimased jäänused endisest sakilisest äärest. Prof. Moora mainitud teose järgi on ka selle tüübi lähtekohaks Zemgale maakond Lätis. Erilist poolehoidu on see sõletüüp aga leidnud Eestis, kus on ohtralt esindatud kõik üleminekuvormid. Kui eraldada suurtes joontes kolm arenemisastet — sõlgi veel

⁹ Åberg, *op. cit.*, lk. 29 jj.

puhta tähekujulise jalaga (nagu pilt 5:1), siis niisuguseid, kus sakkide vahed on ümmargused ja sakid ise näitavad kinnikasvamise tendentsi (pilt 5:2), ning lõpuks labidakujulise jalaga sõlgi (nagu pilt 2:3), siis näeme, et esimese astme sõlgi on Kanepi khk. Pikkjärvelt (ÕES 1260:3), Rakvere khk. Reinapilt (Ark. K. 2488:8), Kadrina khk. Ojaveskilt (EmKÜ) ja Avinurme khk. Piilsist (Ark. K. 2719:2); üleminekuastme sõlgi on Jüri khk. Lagedilt (EmKÜ), Lüganuse khk. Jäbaralt (Ark. K. 3172:77), Viru-Nigula khk. Padalt (Ark. K. 2655:451), Anna khk. Purdilt (Paide m.); lõplikult välja arenenud labidakujulise jalaga sõlgi on peale meie Kambja leiu oma veel Nõo khk. Unipihast (ÕES 1198:10), Lüganuse khk. Sakalt (Ark. K. 2508:1) ja 3—4 eksemplari Lääne-Nigula Kiri-mäelt (Ark. K. 2509:1—4); viimased on kaunistatud erilise relieefse spiraalornamendiga. Läti vähearvulistest sõlgedest on üks üleminekuastme sõlg leitud Koku mõisast Kuldiga maakonnas, kaks labidakujulise jalaga Pļavniekkalnsist¹⁰ ja üks ebamäärane Daigonest, Talsi maakonnast. Need sõled on alati pronksist, kuid sagedasti ilustatud hõbedast pealistisega. Ainest on võib olla tingitud ka asjaolu, et nad peale meie Kambja sõle pole seni kunagi esinenud aareleidudes.

Kui kõik ülalkäsiteldud esemete tüübid on, nagu nägime, Eestis kaunis tavalised, pakuvad meile Kambja leiud siiski ka täiesti uusi tüüpe, mille üheks esindajaks on kolmenurgelise jalaga ja kitsa kõrge kaarega ambsõlg nr. II: 7 (pilt 3:3). See ambsõle tüüp on prof. Mooralt saadud andmetel levinud kaunis rohkesti Lääne-Leedus ja esineb kolmes eksemplaris Ida-Lätis, kõik Jēkabpilsī maakonnas. Vastandina teistele senikäsiteldud ehte tüüpidele on see sõlg tulnud meile mitte Lääne-, vaid Ida-Lätist.

Veelgi võõramad ja arvatavasti meie maale hoopis kaugemalt tulnud on aga Kambja II leidu kuuluvad vööosad, nii pannaal kui naastud (II:8, pld. 4:1—2). Lätis, Leedus ega ka mujal Baltimail sääraseid vööhteid seni leitud pole. Ei ole ka korda läinud leida avaldatud materjali najal neile vastandeid mujalt. Sellekohase

¹⁰ Neist üks õige laia jalaga on leitud peale H. Moora, Die Eisenzeit in Lettland I osa ilmunist ja pildistatud teoses „Katalog der Ausstellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga 1930“, Riga 1930, tahv. 32 : 5.

järelepärimise peale avaldas prof. A. M. Tallgren (Helsingis) lahkesti arvamuse, et see vööpannal võiks olla pärit sarmaatide, hunnide või alaanide kultuuripiirkonnast, igatahes lõunast. Teatavaid paralleele mõnele stiilidetailile leidub rahvasterändamisaja Ungari ainekust: nii leidub Ungaris tüüp pandlaid, mille kaar moodustab eespool samuti soonega nokka nagu meiegi pandlal¹¹; edasi esineb seal vöönaastudes reliefsset punutis-ornamenti, mis teataval määral tuletab meelde meie pandla naastu oma¹². Siiski on selle kultuurirühma esemete iseloom meie pandla ja naastudega võrreldes hoopis erisugune, nii et neid vävalt saab otse sealt tuletada. Meie pandla päritolu kuskilt lõunast tundub aga kaunis tõenäosena. Iseendast ei oleks Ungarist või Lõuna-Venest pärit oleva importasja esinemine meie keskmise rauaaja ainekustiku hulgas ka kuigi üllatav. Mitmed meie leiud viitavad ühendustele eriti Kiievi alaga — näiteks haagi ja aasaga kaelavõrud Pilistvere ja Põlva Viira leidudes¹³ ja prof. A. M. Tallgren on ühe Soomest leitud, Ungarist, avaride kultuuripiirkonnast pärit oleva vöönaastu puhul avaldanud arvamust, et see ongi tulnud Soome Kiievi, Dnepri jõe ja Läti-Eesti kaudu¹⁴. Lõpuks pidi meile ju lõunamailt tulema metall ise, ja huvitaval kombel on Ülikooli Geoloogiakabinetis hr. S. Paul'i poolt tehtud keemilised analüüsid mõnest Nõo Kardla ja Pilistvere Villevere kaelavõrust teinud kindlaks, et nende jaoks tarvitatud telluuri sisaldav hõbe omab koosseisu, milline looduses esineb ainult Transilvaanias. Meie leidude hõbe ongi tulnud meile arvatavasti ülalkirjeldatud teed mööda.

Kõike ülalöeldut kokku võttes näeme, et Kambja aareleiud liituvad oma koosseisu poolest, nagu juba ülal nimetasime, varemini Eestist avastatud keskmise rauaaja aareleidudega. Uusi tüüpe nad pakuvad — Eesti suhtes kolmenurgelise jalaga ambsole nr. II: 7 ja Baltimaade suhtes üldiselt — vööpandla ja naaste nr. II: 8. Meie aareleiud lasevad endid kaunis täpsalt dateerida.

¹¹ Vt. näit. J. H a m p e l, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III*, Braunschweig 1905, tahv. 242:3-a; tahv. 237:2 jt.

¹² Näit. sealsamas tahv. 78:5; tahv. 108:1 jt.

¹³ Vt. M o o r a, *ERMAR I*, lk. 113 jj.

¹⁴ A. M. T a l l g r e n, Miten on erään avarilaisen esineen löytyminen Suomesta selitettävä? *Suomen Museo* 1926, lk. 1 jj.

Kambja leidude mõned esemed, nagu näiteks kolmenurgelise lõike ja harjaga käevõru, sarnanevad kõige enam Nõo Kardla vastavate võrudega, mis samuti seest lamedad ja moodustavad seega selle käevõru tüübi varemast astet, kuna hilisemad muutuvad seest pisut õõnsaiks. Nõo Kardla leidu on dateeritud V sajandi teise poolele; samasse aega, hiljemalt a. 500 paiku peaks kuuluma ka Kambja leiud — kui ainult edaspidi ei leidu hilisemasse aega kuuluvaid paralleele meie seni määramata vööpandlale (joon. 4), mis sunniksid meid seda dateeringut üldse võtma revideerimisele.

Kambja Paali kivikalmet, millest meie aareleiud pärit, on hakatud tarvitama, teiste leidude järgi otsustades, umbes III sajandil p. Kr. ja selle tarvitamine oli kõige intensiivsem umb. a. 300 ümber, mis ajast on pärit enamik leide seni läbi uuritud kalmeosast. Üksikuid leide on siiski ka hilisemast ajast — nii üks degenereerunud ambsõlg umb. a. 400 ümbert ja üks laieneva keskosaga ja harjaga spiraalsõrmus, mis kuulub vähemalt V või VI sajandisse. Ajaliselt meie aareleiud liituvad seega kalme tarvitamise ajaga, olgugi et leiud seks ajaks näivad kahanevat ja kalmet hakatakse nähtavasti maha jätma — kui läbi kaevamata jäänud osa ei peaks osutuma selle nooremaks jätkuks. Mis puutub meie kahe aareleiu omavahelisse suhtumisse, siis on nad küll täiesti üheaegsed; ei ole seepärast võimalik öelda, kas nad moodustasid omal ajal ühe ainsa aarde, mille omanik arvas millegi pärast paremaks poolitada, või on nad maha maetud teineteisest olenemata.

Ei ole ka päris selge nende leidude mahamatmise otstarve. Igatahes ei ole nad surnutele kaasa antud panused. Harilikult seletatakse aareleide kui peiduleide, mida mõni rändav kaupmees või muu isik peitnud hädaohu puhul. Tähelepanu väärib siiski asjaolu, et peale Kambja leidude ka Nõo Kardla leid avastati endise kivikalme alalt¹⁵; Pilistvere leid on leitud põllult, millel küll mingit kalmejälgi polnud; kuid koolikohta, millele põld kuulub, olla vanasti nimetatud „Kabeli taluks“¹⁶, mis võib-olla osutab samuti mingisuguse kalme olemasolule. Tundub seega, et aareleidude side kalmetega ei ole päris juhuslik ja seepärast ei ole

¹⁵ Hausmann, *op. cit.*, lk. 97 jj.

¹⁶ Moora, ERMar I, lk. 110 jj.

võimatu oletus, et need leiud olid kas mingisugusel puhul maha maetud ohvriannid või muidu kuidagi seotud surnute kultusega.

Kultuuriliselt tähistavad meie aareleiud tugevat lõunapoolset kultuurivoolu, mis lähtub kõigepealt Lääne-Lätist ning väiksemal määral Ida-Lätist ja Lõuna-Venest. Kuna varem algsel rauaajal omas meie välissuhetes erilist tähtsust Virumaad Veikseli alaga ühendav meretee, mille tõttu ka Virumaa kultuuriipiirkond võrreldes Lõuna-Eestiga tundus tugevamana, siis on nüüd pilt muutunud. Kultuurimõjud tulevad mandrit mööda ning Lõuna-Eesti ei jää enam muust Eestist maha. Nagu me nägime, koonduvadki keskmise rauaaja aareleiud just Lõuna-Eestisse (varemad on Nõo, Kambja, Põlva ja Pilistvere khk-st, hilisemad Helme ja Vastseliina khk-st), kuid nad tungivad ka põhja poole (Kuusalu leid), ning Eestist koguni Soomesse, kust on samuti leitud terve rida meie aareleidudes esinevaid tüüpe.

M. Schmiedehelm.

SUMMARY.

M. Schmiedehelm, M. A. — Silver Finds of the Middle Iron Age at Kambja (pp. 212–224).

At the farmstead of Paali in the parish of Kambja, about 18 km to the South of Tartu, two deposits of silver articles were brought to light in the Summer of 1933. They were found on the northern and southern sides of a typical Estonian stone grave-field of the Roman Iron Age (fig. 1), under the paving surrounding the field. The first deposit lay directly under a great stone and the second in a bed of sand under the cultic stratum.

The contents of the trove were: No. 1. a) silver necklet with thickened ends (fig. 2:1); b) the same with twisted ends (fig. 2:2); c) cross-bow fibula with spade-shaped end of bronze inlaid with silver (fig. 2:3). No. 2 contained: — a) silver necklet with thickened ends (fig. 3:1); b) the same; c) massive silver armlet with triangular cross-section (fig. 3:5); d) armlet with butt-shaped ends of bronze (fig. 3:6); e) silver cross-bow fibula with ring ornaments and inlay of gold leaf (fig. 3:4); f) the same a little smaller with inlay of silver leaf (fig. 3:2); g) silver cross-bow fibula with a high narrow bow and three-cornered foot-plate (fig. 3:3); h) belt parts of bronze: 1. buckle with long ornamented mounting (fig. 4:1); 2. belt mountings of two longish, four-sided plates joined with hinges (fig. 4:2a-b) and a fragment of another of the same kind; i) spiral finger ring of bronze (fig. 3:7); j) four bronze spirals with remnants of a plaited woollen cord.

The necklets with thickened, round ends in cross-section, are found all over Scandinavia, North Germany, the Poznan District of Poland, Lithuania, Latvia, Estonia and Finland. Although presumably of Scandinavian origin, this type is also specially typical of Western Latvia, where secondary types with twisted and faceted ends originate. The type reached Estonia from the West Latvian cultural region; the same remarks apply to the armlets with the triangular cross-section and those with butt-shaped ends, all of which were more widely spread over Western Latvia than Estonia. The large fibulae with the ring ornaments and the spade-shaped ends deriving from East Prussian (Samland) types of the Early Iron Age are, on the contrary, more frequently met with in Estonia than in Latvia. We find here a good series of between-forms (fig. 5) showing the

development of the fibulae with spade-shaped ends out of those with star-shaped ends. Nevertheless, one may agree with H. Moora (Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr., Mss. Part II) that these forms were also evolved in West Latvia and from there came to Estonia. The cross-bow fibula with the three-cornered foot is, on the contrary, from East Latvia and has not been met with in Estonia hitherto. The buckle and the belt mountings are quite a new type for the East-Baltic country. Nothing similar is known to the writer of these lines but one may presume from the general style of the articles that they are of South Russian or Hungarian origin.

In general, the deposits are akin to other similar finds in Estonia (e. g., Kardla, parish of Nõo; Villevere, parish of Pilistvere; Viira, parish of Põlva and Uuri, parish of Kuusalu) as well as to the finds from the graves of Kirimäe in the parish of Lääne-Nigula and Pļavniekkalns in Latvia. All these deposits may be dated ca. 500 A.D. and prove the penetration of a strong cultural wave from the West Latvian cultural centres into Estonia, besides which one may also remark the influence of South Russia. The maritime trade route which was specially important during the Early Iron Age and connected Northern Estonia (specially the district of Virumaa) with the mouths of the Vistula lost its significance in favour of the southern land route. So, the distribution of Estonian silver finds of the Middle Iron Age point to the fact that South Estonia already vied with North Estonia in wealth.

A-1247